

BOZÓK FERENC

Örkény István, a piarista diák

Az életrajzot és életpályát jól ismerők számára közismert, hogy Örkény nemcsak piarista diák volt, hanem szívesen reflektált piarista diák mivoltára, tanáira, osztálytársaira azokban az években is, amikor a történelmi klíma inkább ennek elhallgatását vagy bagatellizálását tartotta volna „szerencsésnek” vagy „kívánatosnak” egy írói karrier felidézése vagy a karrierre vonatkozó, főként interjúkérdésekben történő retrospekciók esetén. A gazdag „felsőpolgári” családból származó diáknak meghatározó emlékeket és élethosszig vitt tartalmas poggyászt, spirituális és szellemi „muníciókat” adott a piarista iskola. Lázár István, Örkény monográfiaírója így fogalmaz: „Első iskolájáról Örkénynek nincs mondanivalója.”¹ Már mint az általános iskoláról. Az tudható, hogy az elemi alsó négy osztályát 1918-tól 1922-ig végezte, mivel 1922 szeptemberében már a budapesti piarista gimnázium I/A osztályának névsorában szerepel, tollal Örkény István György néven jegyezve. A Kegyestanítórendiek Budapesti Főgimnáziuma neve 1925-től a Magyar Kegyestanítórend Budapesti Gimnáziuma intézménynévre változik, és a 206. tanévet kezdi meg, mikor Örkény tíz és fél esztendősen az iskola tanulója lesz. 1922-ben a gimnázium igazgatója dr. Lóky Béla (1871–1946), 1925-től dr. Kisparti János (–1940). Ők Örkény iskolai éveiben az igazgatók. A húszas években a piarista iskola is fájdalmasan, frusztráltan és dacosan reagált a trianoni traumára, de nyitott, ekkor már két évszázados befogadó tradíciójából fakadó tág horizontú szellemisége megmaradt. „Ami az iskolában számomra felejthetetlenül és máig ható érték maradt, az elsősorban az, hogy én egy olyan világban nőttem fel, amely tele volt nemzeteket gyűlölő uszításokkal, például a revíziós törekvések jegyében a szomszéd népeket gyalázó hangulatokkal – és ez a piaristáknál nem létezett. Ennek a szerzetesrendnek főleg Közép- és Dél-Európában voltak iskolái, nagyon sok országban. Tehát maga az a tény, hogy a mi tanáraink egy olyan szerzetesrend papjai voltak, amely nemzetközi, meghatározta, hogy a nevelés az uszító, másikat lebecsülő hangot soha nem ismerte, soha nem használták. A hazaszeretnek ezt a tisztességes módját hordom a véremben azóta is, és ezt tőlük kaptam.”²

A piaristák provincializmustól mentességük, nemzetközi horizontuk ellenére nagyon büszkék a nemzeti-szellemi örökségükre. Az iskolai dokumentumokban, évkönyvekben és ünnepeken hazafiként emlékeznek az iskola korábbi jeles diákjaira. Örkény diákkorában, a húszas években már olyan jeles piarista diákokat tartanak számon, mint például Petőfi, Vasvári, Jósika, Széchenyi, Vörösmarty, Vámbéry stb. Kegyelettel őrzik a háborúban elesett tanárok és diákok emlékét is. Amikor Örkény a piarista iskolába járt, 750 körüli tanulója volt az iskolának, nagyjából 33 piarista tanárral. Az iskola nyitott és befogadó szellemisége ellenére a magas követelmények miatt a lemorzsolódás jelentős volt, tehát a kegyes atyák ha nem is kegyetlen, de azért szigorú iskolát működtettek. Bizonyosság erre Örkény osztálya is, ahol 79 volt a kezdő tanulói létszám, ám az érettségiig csak 37 diák jutott el. Örkény osztályfőnöke az első négy évben Német Károly (1873–1930) magyar–latin, a második négyben pedig Vézner Károly (1892–1975) görög–latin

szakos tanár volt. Örkénynek osztálytársai voltak olyan, később ismertté vált kortársak, mint Boldizsár (akkor még Bethlen) Iván, a párhuzamos B osztályba járt Szabó Zoltán, *A tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság* írója, valamint Thurzó Gábor (az értesítőben Rutterschmidt Károly néven). Közülük az értesítő tanúsága szerint Szabó Zoltán volt a legjobb tanuló. Örkénynek Németnél három éven át jelese, majd négyese volt. Kiss József (1902–1969) mindvégig csak elégségest adott neki. Saját állítása szerint Örkény hetedikben (Kiss Józsefnél) megbukott magyarból. „Kisebb konfliktusom volt: hetedikben megbuktam magyarból. Ami egy író múltjában elég csúnya szeplő. De nem valamiféle Adyt lobogtató, lázadó ügyben kerültem szembe a magyartanárommal, hanem kizárólag készültségem miatt buktatott meg – és különben is teljesen igaza volt.”³ Ha ez igaz, akkor az elégtelen a félévi értesítőjében lehetett, mivel a tanévet záró értesítőben az év végi osztályzata elégséges volt. Örkény, immár felnőttként, reflektálva iskolai tanulmányaira alázatosan elismeri, hogy tanárai jogosan adtak neki magyarból gyenge osztályzatokat, mert pimasz és lusta volt, egyszóval: kamasz. Petőfi sem volt jó tanuló a piarista értesítő szerint. Nem is reagált később egyetlen írásában sem pesti piarista tanulmányaira, bár a *Deákpályám* című versében elismeri, hogy akadtak tanulmányi gondjai: „Diligenter frequentáltam / Iskoláim egykoron, / Secundába ponált mégis / sok számár professorom.” Az Örkénnyel párhuzamos osztályba járó (Szabó Zoltán osztálytársa) Ottlik Géza se volt jó tanuló, több tantárgyból, de még magatartásból is csak elégséges volt. Később Pilinszky (szintén piarista diák) sem számított kiemelkedően jó tanulónak. Örkény 1930 májusában érettségizett.⁴ Az írásbeli vizsgákra május 19-én, 20-án és 21-én kerül sor. Irodalomból ezt az írásbeli tételt kapta: „Arany János mint a magyar epika újjáteremtője. (A *Buda halála* alapján)”. Június másodika és ötödike között szóbelizett az osztály. Érettségi elnökük Wolkenberg Alajos apostoli protonárius, egyetemi tanár volt. Tizennégyen jelesen, tizennyolcan – köztük Örkény István – jórendűen érettségiztek. Örkénynek egyébiránt a magyar írásbeli érettségi is csupán elégségesre sikerült, ám a szóbelijének osztályzata: jó. Jobban ment neki a görög nyelv, amelyből kiegészítő érettségi vizsgát is tett, jeles eredménnyel. Az értesítő utolsó rovatában a következő, summázó kérdés: „Érettnek nyilvánítatik vagy nem?” A kézzel beírt válasz: „Jól érett.”⁵

A hetvenes évek közepén Barta András kérdezte Örkényt a piarista diákveiről: „Amikor én a húszas években a Piarista Gimnáziumba jártam, ez az iskola hírében, nevében az elsők közt volt az országos ranglistán. Most gondolkoztam először azon, vajon mivel érdemelte ki ezt a hírnevet, hiszen ott is voltak jó, közepes és rossz tanárok. Összhatásában kellett lennie valaminek, ami a többiek fölé emelte. Ezt az én saját sorsomon is le tudom mérni, hiszen az akkor még nyolc tanéves gimnázium életemnek legdöntőbb szakaszára esett. Gyermekeként mentem oda, és felnőttként léptem ki a kapuján. E nyolc év alatt történt velem valami, amit ha egyetlen és látszólag nem sokat mondó mondatban sűrítének, azt mondanám: az iskola kíváncsi emberré formált, »kérdező lényé« – hogy Lukács György meghatározását idézzem. Azt hiszem, ez a legtöbb, amit az iskola a természetes alapműveltség mellett adhat a diáknak.”⁶ A kérdező és állandó párbeszédet folytató emberré nevelést hálásan idézik fel Sík Sándor szegedi egyetemistái is (Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor), akik hálásak, hogy Sík professzornál mindent meg lehetett kérdezni, és felnőtt vitapartnerként tekintette őket.

Örkény nem nagyon hitt az iskolák „szellemében”. Inkább afféle nevelési „individualista” szellemiséget vallott. Az iskola szellemisége, struktúrája és metodológiája helyett inkább a pedagógus személyiségét és egyéni karizmáját

vélte döntő hatásúnak a diák lelkére és szellemére: „talán éppen azért, mert nálam ez a fejlődés egy személynek volt köszönhető. Amit az is bizonyít, hogy négy évtized távlatából már csak rá emlékszem úgy, hogy arcát, hangját, gesztusait is fel tudom idézni. Ez Vékey Károly, az osztályfőnököm, aki egyébként latinra és görögre tanított. Olyan tárgyakra tehát, amelyekkel hivatásszerűen soha többé nem foglalkoztam. Ezt azért említem csak, mert meggyőződésem, hogy a jó tanár hatása nem szakmai természetű, hanem az ifjúkori magatartás fejlődését befolyásolja. Másként kifejezve: egy jó angoltanár is nevelhet matematikai zseniket és viszont.”⁷ Vékey Károly azonos azzal a fentebb már említett Vézner Károllyal, aki az utolsó négy évben osztályfőnöke volt Örkénynek. (Boldizsár szóbeli közlése: nyolcadikosok voltak, amikor Véznerrel Vékeyre magyarosította a nevét.) Nemcsak írónk, hanem a többi osztálytárs is hálával emlékezik Vékeyre. Jó tanár volt, ismerte, szerette tanítványait, igazán azonban – Örkény szavaival – „a latin és a görög nyelvet szerette, úgy szerette, hogy mi, a padban ülők is azt éreztük, hogy a legfontosabb a világon a latin és a görög nyelv megismerése. Pedig feladata elég hálátlan volt, mert végül is fiatal kölykök előtt halott világra nyitott ablakot – miniket pedig akkor a foci érdekelt, és az élő, valóságos világ. Ha Vékey tanár úr példája általánosítható, akkor azt kell gondolnom, hogy az a bizonyos kíváncsiság, melyről már beszéltem, ragályos. Vagy inkább: átadható, továbbítható, és ami a legfontosabb, emberi magatartássá kiteljesíthető.”⁸

A „vékeyzmus” hatását később íróként, kiérlelt alkotóként is képes volt alkalmazni: „Vékey tanár úr magatartása ma is modell a számomra; ez az, ami a legfogékonyabb éveimben a véremmé vált. A kérdezés, a világ faggatása, a jelenségek lecsupaszításának vágya. Lehet, hogy minden írónak ez a módszere, de csak magamról tudom biztosan, hogy minden leírt mondatom után egy pillanatig megállok, mintha azt kérdezném: Miért?... Mintha mindig Vékey tanár urat látnám magam előtt, úgy érzem, hogy amit én lényegesnek, tehát fontosnak tartok, az az olvasónak is fontos... Az idő szitálása az, amely az ő módszerét mint modellt kialakította bennem. És azután módszerét egy tőle idegen területen alkalmaztam, csak most érzem, hogy milyen szoros összefüggés van az én akkori latintanulásom és mai drámaírásom között.”⁹

Örkény István már felnőttként is igyekezett számon tartani az osztálytársait, és gyengéd szeretettel, nosztalgiával idézte emléküket. Hosszabb novellában állít emléket a régi társaknak, jórészt álneveket használva: „A VIII. Á teljes gyászjelentése azonban nem ez. E kilencen kívül, akikről semmit sem tudunk, van még nyolc, akiről tudjuk, hogy meghalt. Akiről tudjuk, miképpen halt meg. Van idő, amikor nemcsak az jellemző, miképpen élnek egy nemzet polgárai, hanem az is, hogy miképpen halnak meg. Nyolc halottunk: nyolc fájdalmas változat. Közülük csak egy végezte – mint mondják – természetes halállal: elvitte egy tüdőgyulladás. Bárha ez is természetellenes, ha meghal egy harmincéves ember; hát még ha nyolc hal meg, s hogyan! Kettő megfagyott a szovjet fronton; egyik elesett a budai kitörésnél, egy másik egy külön – hatszemélyes – kitörési kísérletnél Rómaifürdőn. A nyilasok kettőt végeztek ki: az első szembeszállt velük, a másik zsidó volt. Elvitték a hullát temetni, meztelen holttestét a Károly körúton találták meg másnap. A nyolcadik csak nemrégén halt meg, nyugaton, a fronton szerzett nyavalyájában... De a többi él. Negyvenkettőből huszonöt. Tehát él huszonöt. [...] Tűnődve nézem a névsort; akiket áthúztam, a halottak és elkallódottak, ők voltak azok, akiknek jövőt jósolt mindenki. Aki kiugrott a startnál, nincs ma sehol. »Sokra viheti« – mondták –, s hová lett? [...] Itt van valahol, s ha belehalok, se bírom meghamisítani a nevét, kimondom, lesz, ami lesz, itt van Krazsóf Kajetán. Ötödikben békát

hozott az iskolába, latinórán a béka elugrott, ide-oda huppant, még brekegett is... Kajetán csendesen eltávozott. »Sosem lesz belőled semmi, Krazsóf« – mondta a görög nyelv tanára... Tán kár is elmondanom, mi lett Krazsóf Kajetánból. A görög nyelv kiváló tanára lett.”¹⁰

Krazsóf Kajetán (vagy akár hasonló) nevű diákot természetesen nem találtam az iskolai értesítőben, tehát a legendásított Krazsóf és a többiek is létező osztálytársak, az elbeszélésben álnéven megidézve.

„Mi lett a VIII. Á-ból? Adtunk a hazának 7 banktisztviselőt, 5 orvost, 4 mérnököt, 4 katonatisztet és 2 háborús bűnöst. Lesz, aki azt mondja: Egy tragikus nemzedék. Nincs igaza, aki ezt mondja. Hányt-vetett nemzedék, de edzett. Két iskolát járt: előbb a kegyes atyákét, aztán a kegyetlen atyáét, a háborúét.”¹¹

JEGYZETEK

¹ LÁZÁR István, *Örkény István alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1979.

² Életrajzi beszélgetések – Lázár István a Szépirodalmi Könyvkiadó kérésére 1978-ban folytatott életrajzi beszélgetéseket Örkény Istvánnal. Ezek részletei megjelentek: LÁZÁR, *i. m.* A beszélgetések szövege egyben csak ezt követően jelent meg. *Párbeszéd a groteszkről: Beszélgetések Örkény Istvánnal*, s. a. r. Radnóti Zsuzsa, 2. bővített kiadás, Budapest, Magvető, 1986.

³ Boldizsár Iván kiegészítése: „Abban a két párhuzamos osztályban, amely 1922-ben járt elsőbe, és harmincban érettségizett, voltunk néhányan Thurzó Gáborral, Szabó Zoltánnal, Radó Györggyel, akik már hatodikban-hetedikben írtunk verseket, beszélyeket, magyar dolgozatainkra jeles osztályzatokat kaptunk. Örkény nem lépett be ebbe a gittegyletbe, magyarból és irodalomból annyira nem jeleskedett, hogy egyszer, félévben – mondjam? ne mondjam... Ha nem a meghökkentés magyar mesteréről volna szó, elhallgatnám, de így az ő stílusához vagyok hűséges: hatodikban vagy hetedikben Kiss [József] tanár úr félévben elhúzta. Év végére már jó-ja volt.” (BOLDIZSÁR Iván, *Korosztályi sorok a hatvanéves Örkény Istvánról = A szárnyas ló*, Budapest, 1975, 334.)

⁴ *Kimutatás a budapesti kegyes-tanítórendi gimnáziumban 1927–1931-ben megtartott érettségi vizsgálatokról* = Magyar Piarista Rend Központi Levéltára, Budapest.

⁵ *Uo.*

⁶ BARTA András, „Leküzdhetetlen kíváncsiságra nevelni” – *Beszélgetés Örkény Istvánnal*, Magyar Nemzet, 1974. szeptember 15., 11.

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.*

¹⁰ ÖRKÉNY István, *Mi lett a VIII. Á-ból? = A mesterség titkaiból – Arcképek, korképek*, szerk. RADNÓTI Zsuzsa, Budapest, 2003.

¹¹ *Uo.*

